

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในพื้นที่ อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

Local Wisdom for Sustainable Resources Management at Bandon Bay in Suratthani Province

ภมรรัตน์ สุธรรม¹ | Pamornrat Sutum

บทคัดย่อ

การศึกษภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิถีชุมชนและสถานการณ์ของทรัพยากรในพื้นที่อ่าวบ้านดอน ศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน และศึกษาแนวทางการฟื้นฟูสืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืน กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน สมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรในพื้นที่อำเภอท่าฉาง อำเภอดอนสักและอำเภอพุนพิน เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัย บทความทางวิชาการ การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่มและการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการศึกษาพบว่า วิถีชุมชนรอบอ่าวบ้านดอนในอดีตเป็นวิถีเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิถีประมงพื้นบ้าน การทำประมงชายฝั่งในอดีตใช้เครื่องมือที่ประดิษฐ์ขึ้นเองและไม่ทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติ เน้นการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก สถานการณ์ทรัพยากรเริ่มเปลี่ยนแปลงในช่วงปี พ.ศ. 2516 - 2525 จากวิถีประมงเพื่อยังชีพมาเป็นวิถีประมงเชิงพาณิชย์ กลไกรัฐส่งเสริมและเปิดโอกาสให้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประจำสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ติดต่อได้ที่ : pamornrat79@hotmail.com

¹Assistant Professor, Community Development Program, Faculty of Humanities and Social Sciences Suratthani Rajabhat University, e-mail: pamornrat79@hotmail.com

เอกชนเข้ามาทำนากุ้งกุลาดำแบบพัฒนา ปี พ.ศ. 2534 - 2545 รัฐบาลได้เปิดพื้นที่สัมปทานคอกหอยในทะเลและช่วงรอยต่อ ปี พ.ศ. 2545 - 2550 รัฐบาลได้มีนโยบายแปลงสินทรัพย์ทางทะเลให้เป็นธนาคารอาหารทะเล (Sea Food Bank) ทำให้ระบบนิเวศป่าชายเลนและชายฝั่งทะเลเสื่อมโทรมอย่างรุนแรงถึงขั้นวิกฤติ ส่งผลกระทบต่อวิถีชุมชนประมงพื้นบ้านที่ขาดแคลนทรัพยากรสัตว์น้ำในการยังชีพ ชุมชนรอบอ่าวบ้านดอนใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในการใช้ประโยชน์จากป่าชายเลน ภูมิปัญญาในการจับสัตว์น้ำอย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรร่วมของท้องถิ่นแบบบูรณาการ จัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลร่วมกับเครือข่ายภาคีพัฒนาทุกภาคส่วน ร่วมกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างยั่งยืนในเขตพื้นที่อภัยทาน เขตพื้นที่อนุรักษ์ ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้ยั่งยืน เช่น การจัดทำบ้านปลา การจัดทำซั้ง การจัดทำแนวเขตกันลม ลูกไม้อ่อน การเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลน หรือ “ทะเลเดินได้” เป็นต้น สำหรับแนวทางในการฟื้นฟู สืบสาน และต่อยอดภูมิปัญญา เน้นการรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากร การขยายกลุ่มอนุรักษ์ฯ ให้ครอบคลุมทุกพื้นที่ในอ่าวบ้านดอน การขยายเครือข่ายอาสาพิทักษ์ทะเล แก้ไขปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

คำสำคัญ : ภูมิปัญญาท้องถิ่น การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อ่าวบ้านดอน

Abstract

The study of local wisdom for sustainable resource management in Bandon Bay, Suratthani province was qualitative research. The objectives of the study were to gain folk wisdom of Bandon Bay and the situation area of Bandon Bay resources, to study sustainable development resources by folk wisdom, and to find out how to of reactivate, inherit and carry-on sustainable development resources by from the folk wisdom of Bandon Bay. The sample were selected from sage villagers, the community leaders, and the resources conservation members of Thachang, Donsak , and Punpin district . The data were collected via academic articles, interviews, observation, focus groups discussion, and workshop.

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน
ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

According to the study, agriculturists and local fisheries depended on the ecological integrity of Bandon Bay's mangrove forest and coast for aquatic animal richness. The part, all fishermen used fishery inventions by themselves, so it did not damage the environment, and normally, they fished for household consumption, after which they traded for something else. The situation has changed since 1973 - 1982 from household consumption to commercial fishing. From 1991 to 2002, government policies aided the private sector and ordinary citizens in establishing tiger prawn farms and shellfish farms.

In 2002-2007 the government launched sea food bank policy that sea assets are to deed poll community which destroyed mangrove forest ecosystem and coast was severe deteriorated so affected to local fishery lifestyle and then the aquatic animal shortage for making a living. Finally, the community around Bandon Bay concerns folk wisdom to find sustainable development resources using traditional wisdom to manage mangrove forests, sustainable development of fishery and how to rely on the wide direction of fisheries. A conservation grouping with a development association a government officer, and the rules for resource management were established. Similarly, sustainable development resources in the Apaytan (no hunting) area, such as conserving area, mangrove forest management, crab habitat, mangrove forest conservation, fish habitat, and a windproof line were set up. To achieve sustainable development resources through folk wisdom, a conservation awareness campaign, the expansion of the conservation group to include all of Bandon Bay, the expansion of the network of conservation marine volunteers, and the modification of the law to the present were enacted.

Keywords: Local Wisdom, Sustainable Resources Management, Bandon Bay

บทนำ

มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นนำไปสู่ความรู้และวิธีการศึกษาชุมชนได้ค้นพบวิธีการจัดการระบบและส่งต่อความรู้ ทักษะชีวิตและความสามารถจากฐานไปสู่รุ่นโดยเฉพาอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม ถึงแม้ว่าจะมีระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการอยู่แล้วก็ตามแต่ยังพบว่า มีการถ่ายทอดความรู้และวิธีการดั้งเดิมอยู่ในปัจจุบัน โดยสืบทอดความรู้ในหลากหลายสาขาวิชา ได้แก่ จักรวาลวิทยาและฟิสิกส์ สู่สุขภาพและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องมีสภาพภูมิอากาศที่มั่นคง การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืนและการปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพโดยขึ้นอยู่กับความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์และการแบ่งปันความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ อันตรรกจากธรรมชาติ สภาพแวดล้อมของพื้นที่และขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับการพัฒนาขึ้น การสร้างความยืดหยุ่นให้กับประชาชนที่อ่อนแอ เมื่อเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญในการจำกัดต้นทุนทางมนุษย์ สังคมและเศรษฐกิจ ความรู้ ค่านิยมและแนวปฏิบัติแบบดั้งเดิมที่ผ่านการสะสมและฟื้นฟูจากฐานสู่รุ่นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้ชี้แนวทางสังคมมนุษย์ด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโดยรอบมาอย่างยาวนาน ในปัจจุบันมีการให้ความสำคัญต่อประโยชน์ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่มีต่อความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมในหลายด้าน เช่น การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน การเตรียมพร้อมและการตอบสนองภัยพิบัติทางธรรมชาติ เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมที่มีชีวิต องค์ความรู้ ค่านิยมและแนวทางปฏิบัติทางมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมนั้นมีสมรรถนะในการขับเคลื่อนและปรับเข้ากับการใช้งานทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

พื้นที่อ่าวบ้านดอนเป็นอ่าวขนาดใหญ่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งบนฝั่งทะเลด้านตะวันตกของอ่าวไทย ตั้งอยู่ตอนกลางของจังหวัดสุราษฎร์ธานี มีลักษณะแนวชายฝั่งทะเลตลอดทั้งอ่าวมีความยาวชายฝั่ง ประมาณ 100 กิโลเมตร มีความลึก เฉลี่ย 2.9 เมตร

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

มีป่าชายเลนขึ้นเป็นแนวตลอดชายฝั่งรอบอ่าว บริเวณรอบอ่าวบ้านดอน มีแม่น้ำตาปีเป็นแม่น้ำสายหลักและคลองต่าง ๆ โดยรอบที่มีน้ำจืดปริมาณมากไหลลงสู่อ่าวบ้านดอน ทำให้เป็นแหล่งน้ำกร่อยที่มีความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุอาหารและผลผลิตทางชีวภาพสูง อ่าวบ้านดอนยังเป็นแหล่งที่อุดมไปด้วยแพลงก์ตอนหลากหลายชนิดซึ่งกลายเป็นแหล่งอาหารของสัตว์น้ำที่กินอาหารโดยการกรอง (Filter feeders) เอื้อประโยชน์ให้อ่าวบ้านดอนเป็นแหล่งการเพาะเลี้ยงหอยที่สมบูรณ์ที่สุด พื้นที่อ่าวบ้านดอนยังอุดมไปด้วยสัตว์น้ำตามธรรมชาติหลากหลายชนิด

อาชีพประมงพื้นบ้านเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบ ๆ อ่าวบ้านดอนและแม่น้ำตาปี ให้การจับปลาในธรรมชาติเป็นแหล่งอาหาร รายได้ และคุณภาพชีวิต และยังเป็นแหล่งผลผลิตทางเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้ประเทศสูงมาตลอด อ่าวบ้านดอนกำลังประสบกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีผลให้ผลผลิตและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรลดลง เนื่องจากการนำทรัพยากรมาใช้เกินขีดความสามารถของระบบนิเวศที่รองรับและผลิตทันกับความต้องการของมนุษย์ การบุกรุกป่าชายเลนเพื่อใช้ทำนากุ้งส่งผลให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาคุณภาพน้ำเสื่อมโทรม เป็นปัญหาหลักที่เกิดขึ้นเนื่องจากการปล่อยน้ำทิ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนากุ้งซึ่งมีปริมาณการปล่อยน้ำทิ้งสูงมากลงสู่อ่าว โดยไม่ได้ผ่านการบำบัด และการกรองเบื้องต้นจากป่าชายเลน อ่าวบ้านดอนเป็นพื้นที่ซึ่งมีการทำวิจัยและมีโครงการนำร่องจากการสนับสนุนของหน่วยงานทั้งภายในและนอกประเทศในการวิจัยเพื่อการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรเนื่องจากขาดการเชื่อมโยงของฐานข้อมูลที่จำเป็นและสำคัญต่อการจัดการและการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนในท้องถิ่น เพื่อวางแผนการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่งอ่าวบ้านดอน พร้อมกับนโยบายการสร้างความปลอดภัยทางด้านอาหาร (Food Security) ความปลอดภัยอาหาร (Food Safety) และคุณภาพของอาหาร (Food Quality) ให้เกิดความยั่งยืนในระยะยาว (อนัญญา เจริญพรนิพัทธ์, 2553, บทคัดย่อ)

วิถีชุมชนในอ่าวบ้านดอนได้อาศัยแหล่งทรัพยากรในพื้นที่เป็นแหล่งทำมาหากินในการประกอบอาชีพทำการประมงมายาวนาน โดยใช้ภูมิปัญญาในการประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายทรัพยากรและระบบนิเวศให้สูญเสียความสมดุล ซึ่งในแต่ละชุมชนล้วนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการ การอนุรักษ์ และการฟื้นฟูทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน

ตามบริบทของชุมชน แต่ล้วนมีเป้าหมายเพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรและระบบนิเวศให้เกิดความยั่งยืนสำหรับเป็นแหล่งดำรงชีพของมนุษย์ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาถึงวิถีชุมชนรอบอ่าวบ้านดอน ศึกษาเกี่ยวกับสถานการณ์ของทรัพยากรอ่าวบ้านดอน ตลอดจนศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นรอบ ๆ อ่าวบ้านดอน ว่าในแต่ละชุมชนมีภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรในด้านใดบ้าง เพื่อถอดบทเรียนและจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ เพื่อเผยแพร่ให้กว้างขวาง ตลอดจนศึกษาหาแนวทางในการฟื้นฟู สืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืนสืบไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิถีชุมชนและสถานการณ์ของทรัพยากรในพื้นที่อ่าวบ้านดอน
2. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในพื้นที่อ่าวบ้านดอน
3. เพื่อศึกษาแนวทางการฟื้นฟู สืบสาน และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืน

วิธีการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในพื้นที่อ่าวบ้านดอนจังหวัดสุราษฎร์ธานี” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเป็นการวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Research) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพรูปแบบหนึ่งที่อาศัยแนวความคิดและโลกทัศน์จากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาเป็นเครื่องมือในการศึกษาปรากฏการณ์และประสบการณ์ของมนุษย์ (ชาย โพรฮิสตา, 2550, น. 189) โดยมีขั้นตอนที่เป็นกระบวนการวิจัย ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ประชาชนที่อยู่ในพื้นที่รอบ ๆ อ่าวบ้านดอน ในพื้นที่อำเภอไชยา อำเภอท่าฉาง อำเภอพุนพิน อำเภอเมืองฯ อำเภอกาญจนดิษฐ์ และอำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี กลุ่มตัวอย่างได้แก่ ประชาชนผู้ประกอบอาชีพการ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ประมง ผู้นำชุมชน ราษฎรชาวบ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำนวน 30 คน ในพื้นที่อำเภอดอนสัก อำเภอดำรง และอำเภอพุนพิน ซึ่งมีพื้นที่อยู่ติดกับอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานีและมีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับการจัดการทรัพยากรสมัยใหม่ให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืนและเป็นรูปธรรม โดยใช้เทคนิคการอ้างอิงต่อเนื่องปากต่อปาก (Snowball Sampling Technique) ในการสุ่มตัวอย่างโดยโอกาสในการเลือกใช้การอ้างอิงต่อเนื่องปากต่อปากในการสุ่มตัวอย่างตามขั้นตอนได้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นตัวแทนกรณีศึกษา จำนวน 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านท่าพิลุช ชุมชนบ้านคลองคราม และชุมชนบ้านห้วยทรัพย์

2. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลได้แก่ แบบสัมภาษณ์ปลายเปิดซึ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) เป็นเครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูล

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ใช้วิธีการ/เทคนิคที่ใช้ ประกอบด้วย การศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม (Focus group) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การประชุมเชิงปฏิบัติการ

4. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา นำมาจัดการความรู้เป็นกลุ่มความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรในแต่ละด้านในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 วิถีชุมชนและสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน

จากการทบทวนเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มทั้ง 3 ชุมชน ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล พบว่าวิถีชุมชนรอบอ่าวบ้านดอนนั้น ได้เริ่มจากการตั้งถิ่นฐานรอบอ่าวบ้านดอนในอดีตซึ่งมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับระบบนิเวศป่าต้นน้ำกับปากแม่น้ำและอ่าวบ้านดอน อิงอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์

มากที่สุดเป็นปัจจัยยังชีพให้แก่ผู้คน ซึ่งส่งผลต่อวิถีการผลิตรอบอ่าวบ้านดอนในการประกอบอาชีพด้านการเกษตรเป็นอาชีพหลัก สำหรับผู้คนที่ตั้งบ้านเรือนริมชายฝั่งอ่าวบ้านดอนมีวิถีการทำประมงพื้นบ้าน เนื่องจากในพื้นที่บริเวณชายฝั่งรอบอ่าวบ้านดอนอุดมไปด้วยป่าชายเลนซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดทรัพยากรสัตว์น้ำนานาชนิด การทำการประมงในอดีตเน้นการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก การทำประมงน้ำกร่อยริมฝั่งทะเลและปากแม่น้ำด้วยเครื่องมือประมงขนาดเล็ก เช่น การใช้แห อวน เบ็ดราว เบ็ดธง แร้วดักปู มีการเพาะเลี้ยงชายฝั่ง เช่น การเลี้ยงกุ้ง การเลี้ยงหอยแครง หอยนางรม หอยแมลงภู่ เป็นต้น การทำอาชีพประมงได้มีพัฒนาการที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชุมชนในการดำรงอยู่ของผู้คนรอบอ่าวบ้านดอน ในช่วงปี พ.ศ. 2516 - 2525 วิถีชุมชนอ่าวบ้านดอนที่ประกอบอาชีพทำการประมงเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากวิถีพื้นบ้านเพื่อยังชีพและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการประกอบอาชีพ โดยเริ่มมาจากการเข้ามาของกลไกรัฐที่เข้าไปมีอิทธิพลต่อวิถีของชุมชนจากการส่งเสริมการนำวิธีการและแนวทางการเพาะเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาโดยเฉพาะ การเลี้ยงกุ้งกุลาดำในเขตพื้นที่ป่าชายเลนของสหกรณ์นิคมเข้ามาในปี พ.ศ. 2519 ได้ออกพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งนิคมสหกรณ์ในท้องที่อำเภอกาญจนดิษฐ์ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา การเลี้ยงกุ้งกุลาดำได้แพร่หลายและเป็นที่ยอมรับบรรดานักลงทุนเลี้ยงกุ้ง เพราะในช่วงแรก ๆ ที่มีการบุกรุกทำลายป่าชายเลนเพื่อทำนากุ้งนั้นผู้เลี้ยงกุ้งประสบความสำเร็จมีกำไรสูง ต่อมา การเลี้ยงกุ้งเริ่มประสบภาวะขาดทุนอันเนื่องจากสภาพน้ำเสียจากการใช้ยาปฏิชีวนะ การถ่ายเทน้ำเสียจากบ่อกุ้งและที่สำคัญต้องลงทุนสูง บางรายกุ้งตายหมดบ่อ ขาดทุนจนเป็นหนี้สินต้องขายบ้านทรัพย์สินจนหมดตัว จนถึงปัจจุบันเกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งได้ล้มเลิกการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาลงอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้การทำงานกุ้งได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์อย่างรุนแรงจากการบุกรุกป่าชายเลนและนากุ้งร้างที่ยากต่อการฟื้นฟูโดยธรรมชาติ ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำลดลงอย่างรวดเร็วส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนชายฝั่งอ่าวบ้านดอนที่ต้องเอาตัวรอดจากภาวะวิกฤติทางด้านสิ่งแวดล้อม

สำหรับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อ่าวบ้านดอนและผลกระทบนั้นที่เห็นได้ชัด ได้แก่ สถานการณ์ด้านทรัพยากรป่าชายเลนซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ป่าชายเลนขึ้นอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณอ่าวบ้านดอนเป็นแนวแคบ ๆ ประมาณ 50 - 100 เมตร จากชายฝั่งซึ่งหากย้อนอดีตไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

จังหวัดสุราษฎร์ธานีมีพื้นที่ป่าชายเลนทั้งสิ้น จำนวน 160,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2534 เหลือป่าชายเลนเพียง 13,775 ไร่ ซึ่งเป็นปีที่น้ำกุ้งแบบพัฒนาเข้ามาโดยนิคมสหกรณ์ใช้เวลาเพียง 12 ปี ในปี พ.ศ. 2549 เหลือป่าชายเลน 19,755 ไร่ ในป่าชายเลนพบว่าความหลากหลายทางชีวภาพสูงมีพรรณไม้อย่างน้อย 26 ชนิด มีนกอย่างน้อย 75 ชนิด พบลิงในป่าชายเลนบางแห่งมีปลาในป่าชายเลนอย่างน้อย 50 ชนิด ปลาเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น ปลานวลจันทร์ทะเล ปลากระพงขาว และปลากะบอก เป็นต้น ป่าชายเลนเป็นที่เพาะพืชบางชนิดและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำวัยอ่อน เมื่อการเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนาเป็นอาชีพใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่อ่าวบ้านดอน ทำให้ประชาชนส่วนหนึ่งรวมตัวไปเลี้ยงกุ้งแบบพัฒนา ป่าชายเลนจึงถูกแปรสภาพไปเป็นนาุ้ง บ้างก็ประสบความสำเร็จ บ้างก็ล้มเหลวขาดทุนปล่อยพื้นที่เป็นนาุ้งร้างซึ่งไม่สามารถฟื้นฟูตัวเองโดยธรรมชาติให้เป็นป่าชายเลนได้อย่างสมบูรณ์ต้องไถ่มนุษย์ลงไปฟื้นฟูให้กลับสู่สภาพเดิมซึ่งต้องใช้เวลากลายสิบปีจึงจะฟื้นสภาพได้ (กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง, 2551, น. 1)

ในส่วนพื้นที่ทำการประมง อ่าวบ้านดอนมีพื้นที่ทำการประมงในระยะ 6 กิโลเมตรจากชายฝั่งมีพื้นที่ 291,250 ไร่ เป็นเขตอนุญาตเลี้ยงหอย 40,655 ไร่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ 8,750 ไร่ เขตอนุรักษ์หอยกะพง 6,250 ไร่ รวมพื้นที่เลี้ยงหอยในอ่าวบ้านดอน 54,687 ไร่ ในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ทวีศักดิ์ สุจริตต์, 2551, น. 8) แต่หลังจากมีโครงการ Sea Food Bank พ.ศ. 2547 เป็นต้นมานำไปสู่การบุกรุกจับจองยึดครอบครองพื้นที่ทะเลนอกเขตอนุญาตกว่า 200,000 ไร่ ปัจจุบันพื้นที่ชายฝั่งส่วนใหญ่กลายเป็นพื้นที่คอกหอยของกลุ่มทุนมีเนื้อที่เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนกว่า 300,000 ไร่ (เพ็ญญา สนวนทอง, 2562, น. 106) นอกจากนี้ในพื้นที่อ่าวบ้านดอนมีพื้นที่เพาะเลี้ยงชายฝั่งจำนวน 91,898 ไร่ สถานการณ์การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งอ่าวบ้านดอนเป็นแหล่งผลิตกุ้งทะเล แหล่งผลิตหอยนางรมและแหล่งผลิตหอยแครงที่สำคัญของประเทศ มีการเพาะเลี้ยงหอยชายฝั่ง 3 ชนิด คือ หอยนางรม (หอยตะไกรม) หอยแครง และหอยแมลงภู่ ปัจจุบันมีการเลี้ยงหอยแครงกันมากขึ้นเนื่องจากมีราคาสูง ทำให้ผู้เลี้ยงหอยแครงจำนวนหนึ่งมีปัญหากับผู้ทำประมงพื้นบ้าน ที่ใช้เครื่องมืออวนล้อม เบ็ดราว ลอบปู อวนลอย ในแปลงหอยเกิดตะกอนดินฟุ้งติดหอย หลักหอยและวัสดุเลี้ยงหอยเสียหาย เกิดการกระทบกระทั่งกัน ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านไม่มีเงินน้ำที่จะทำกิน ส่วนการเลี้ยงปลาในกะชังมีการเลี้ยงปลากะพงขาว ปลากะพงแดง ในแถบ

อำเภอท่าชนะ อำเภอไชยา อำเภอท่าฉาง อำเภอดอนสัก อำเภอกาญจนดิษฐ์ ส่วนใหญ่ซื้อลูกปลามาจากจังหวัดอื่น เช่น ชุมพร ตรัง และระนอง เป็นต้น (ทวีศักดิ์ สุจริตน์, 2551, น. 9)

โดยสรุปปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาพรวมในพื้นที่รอบ ๆ บริเวณอ่าวบ้านดอน มีดังนี้คือ 1) ปัญหาป่าชายเลนถูกทำลายทำให้พื้นที่ลดลงเนื่องจากรัฐบาลมีนโยบายให้สัมปทานป่าชายเลนทำไม้เถาถ่าน ส่งเสริมการทำนากุ้ง ได้มีการบุกรุกป่าชายเลนจับจองเป็นเจ้าของและมีการซื้อขายป่าชายเลน 2) ปัญหาเครื่องมือประมงผิดกฎหมาย ปัจจุบันเครื่องมือในการทำการประมงทำลายล้างทรัพยากรประเภทต่าง ๆ มีแนวโน้มมีรุนแรงมากขึ้นเพราะมีความต้องการทรัพยากรมากขึ้น แม้มีมาตรการทางกฎหมายควบคุมเครื่องมือประมงที่ทำลายล้างแต่กฎหมายมีผลบังคับใช้ได้้น้อยมาก ยังมีการจับสัตว์น้ำที่ทำลายล้าง ได้แก่ การใช้จวนรุน อวนลาก ยาเบื่อ การใช้ระเบิด เรือปั่นไฟ ปลากะตัก ลอบปูตัก ไซจิ้นหรือไซงู กระทั่ง การใช้ลอบงู เป็นต้น 3) ปัญหากฎหมายการประมงล้ำสมัยและปัญหาระบบการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งประเทศไทยบังคับใช้พระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 มาช้านาน ถึงแม้ในปัจจุบันได้มีพระราชกฤษฎีกาการประมง พ.ศ. 2560 แต่ก็ยังเป็นช่องว่างที่เปิดให้เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนใช้เป็นเครื่องมือในการทุจริต ละเลยสิทธิของชุมชนตามกฎหมายรัฐธรรมนูญที่ต้องการให้ชุมชนท้องถิ่นและองค์กรส่วนปกครองท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการบำรุงรักษา อนุรักษ์ฟื้นฟู และจัดการในการใช้ประโยชน์และรับประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืน 4) ปัญหาโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่ง โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งที่สำคัญ ได้แก่ การก่อสร้างท่าเทียบเรือเพื่อการท่องเที่ยวในพื้นที่อำเภอดอนสัก ท่าเทียบเรือเพื่อการค้า เชื้อนกมันตลิ่งและกันคลื่น ล้วนมีผลกระทบต่อตรงในการทำลายทรัพยากรชายฝั่งและในทะเล ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นได้รับผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต 5) ปัญหาการปักเขตพื้นที่ทะเลทำคอกหอยของกลุ่มทุนกรมประมงได้อนุญาตให้สัมปทานพื้นที่ทะเลทำคอกหอยได้ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน มีการปักคอกหอยกันพื้นที่ทางเข้าออกของเรือประมงพื้นบ้านและพื้นที่ชายฝั่งส่วนใหญ่กลายเป็นคอกหอยของกลุ่มทุนซึ่งปัจจุบันมีเนื้อที่เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนกว่า 300,000 ไร่ ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านไม่มีพื้นที่ทำมาหากินในบริเวณชายฝั่งและการนำเรือเข้าออกก็ต้องเสียเวลาเดินทางอ้อมไกลมากส่งผลให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ไม่มีที่หลบลมมรสุมหรือภัยพิบัติได้ทันทั่วทั้งที่ จนกระทั่งในปัจจุบันยังคงเป็นปัญหาเรื้อรังที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข

กรณีปัญหาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ตอนที่ 2 กรณีปัญหาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในพื้นที่อ่าวบ้านดอน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มและจัดเวทีเชิงปฏิบัติการถอดบทเรียน ทั้ง 3 ชุมชน ผ่านการระดมความคิดและเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการพูดคุยและอภิปรายกลุ่ม พบว่ากรณีปัญหาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืน มีดังนี้

1. กรณีปัญหาท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีประมงพื้นบ้านที่สัมพันธ์กับการรักษาระบบนิเวศในพื้นที่อ่าวบ้านดอน

1.1 กรณีปัญหาประมงพื้นบ้านในการจับสัตว์น้ำ ได้แก่ กรณีปัญหาในการจับปูทะเลหรือปูดำ โดยการสังเกตในพื้นที่ป่าเลนหลังจากน้ำทะเลลดลง ว่ามีรอยเท้าปูในบริเวณที่มีรูปูหรือไม่ ถ้ามีก็จะใช้ตะขอไม้ไผ่เกี่ยวตัวปูออกจากรูแล้วจับ นอกจากนั้นก็มี การปักแรวปูบริเวณริมชายเลนที่น้ำไม่ลึกมาก ทั้งไว้ประมาณครึ่งชั่วโมงแล้วค่อยดึงแรวขึ้น ถ้ามีปูมากินอาหารก็ต้องรีบดึงใส่เรือโดยเร็ว วิธีนี้เป็นวิธีที่ง่ายไม่ทำลายระบบนิเวศ

“การทำแรวปูใช้เชือกไนลอนมาถักเป็นตาข่ายรอบไม้ที่ทำเป็นซี่ในลักษณะรูวงกลมล้อมรอบไม้หลักเนื้อแข็งปลายแหลมมีความยาวประมาณ 2-3 เมตร จากนั้นนำอาหารที่ปูตาชอบเช่น กุ้ง ปลาตัวเล็กใส่ลงในรูหรือตาข่ายนำไปผูกติดกับตัวแรวแล้วพายเรือนำไปปักที่ป่าชายเลน ทั้งไว้สักพักหนึ่งสังเกตถ้าไม้ที่ปักไว้ไหว ๆ แสดงว่าปูมากินอาหารในรูที่ปักไว้ก็รีบพายเรือไปถอดแรวขึ้นมาถ้ามีปูกำลังกินอาหารติดพันก็ใส่เรือไว้”

(อารี สมภักดี, สัมภาษณ์: 14 ตุลาคม 2561)

กรณีปัญหาในการหาหอยแครง หอยกัน และหอยไฟไหม้ ให้ดูจากน้ำทะเล ดูน้ำขึ้นน้ำลง ช่างขึ้นช่างแรม น้ำเป็นน้ำตาย ให้จับช่วงน้ำลงหรือน้ำตายเพราะจะเห็นตัวหอยได้ชัดในป่าเลน ใช้วิธีจับด้วยมือโดยเลือกแต่ตัวโตได้ขนาด ตัวเล็กทิ้งไว้ให้เจริญเติบโตเต็มที่เพื่อจะได้ขยายพันธุ์ต่อไป กรณีปัญหาในการจับกุ้ง กุ้งเคย ใช้สวิง ใช้ยกยอขนาดเล็ก ใช้มือจับ ใช้ช้อนตักกุ้งช่วงเวลา กุ้งเคยขึ้น ถ้าหากมีปริมาณกุ้งมากใช้ดักโดยโพงพาง นำมาล้างให้สะอาดแล้วตากแดดให้แห้ง นำไปตำให้ละเอียดแล้วคลุกเกลือหมักไว้ในโองนานหลายเดือนจึงนำมาเก็บไว้กินและที่เหลือนำไปขาย กรณีปัญหาในการจับปูเปี้ยวในพื้นที่ป่าชายเลน ชาวบ้านจะรวมตัวเป็น

กลุ่มออกไปจับปูเปี้ยว โดยใส่ถุงมือจับปูเปี้ยวที่ได้ขนาดโตเต็มวัยใส่ในบิ๊บเอามาต้องไว้รับประทานในครัวเรือน ไว้ขาย และแจกจ่ายกันในชุมชน ภูมิปัญญาในการจับปลากระบอก การจับปลากระบอกต้องจับในช่วงเดือนสว่างหรือพระจันทร์สว่างซึ่งปลากระบอกจะขึ้นมาเล่นแสงจันทร์ ใช้เรือพายและแสงสว่างจากตะเกียง ใช้สวิงตักปลาที่ขึ้นมาเล่นแสงไฟ ภูมิปัญญาในการหาแหล่งปลาที่ชุกชุมโดยใช้วิธีการฟังเสียงปลาขณะปลาเล่นน้ำ โดยใช้หูแนบกับไม้พาย การหาปลาต้องใช้วิธีการสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ รวมทั้งการสังเกตการเปลี่ยนแปลง เช่น เสียง ผู่นก สีของน้ำ อุณหภูมิ น้ำ ความขุ่นของน้ำ ทิศทางการติดอวนของสัตว์น้ำ เมื่อสังเกตเห็นน้ำทะเลขุ่นเหมือนน้ำมะพร้าวและมีอุณหภูมิอุ่น คาดได้ว่าบริเวณนั้นเป็นแหล่งอาศัยของปลาทุ การหากุ้งและปู ถ้าจะหาปูม้าตัวใหญ่ควรไปหาที่ทะเลลึกห่างจากฝั่งและเกาะออกไป บริเวณใดมีปูและกุ้งตัวเมียมากแสดงว่า แหล่งน้ำนั้นจะมีปูและกุ้งชุกชุมสามารถวางอวนซ้ำที่เดิมได้อีก

1.2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับเครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ใช้จับสัตว์น้ำ เครื่องมือทำมาหากินที่คนในชุมชนในพื้นที่อ่าวบ้านดอนได้ประดิษฐ์และใช้กันอยู่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น จับปลาปลาด้วยเบ็ดราว ไชปลาคูก จับปูด้วยตะขอเกี่ยวปูดำหรือแร้วปู การวางลอบลอบเป็นเครื่องสานใช้ในการจับสัตว์น้ำประเภท กุ้ง ปู ปลา การวางอวนเป็นอุปกรณ์ในการดักจับสัตว์น้ำประเภท กุ้ง ปู ปลา ใช้วางขวางทางน้ำเพื่อให้สัตว์น้ำลอยมาชนและติดอวน โดยถักเป็นตาข่ายผืนยาวใช้ล้อมจับปลา อวนมีหลายชนิด เช่น อวนรุน เป็นอวนที่มีลักษณะคล้ายถูง ปากอวนประกอบด้วยคันรุนติดตั้งบริเวณหัวเรือ รุนเคลื่อนที่ไปพร้อมกับเรืออย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สัตว์น้ำที่อยู่ด้านหน้าปากอวนเข้ามาติดอยู่ที่ก้นถูงอวน ใช้ทำการประมงบริเวณชายฝั่งที่มีระดับน้ำลึกไม่เกิน 15 เมตร (สง่า ทองศรี, สัมภาษณ์ : 24 กันยายน 2561) อวนลอย เป็นอวนตาถี่ชนิดที่ไม่มีเครื่องถูง ใช้ผูกมูมขอบบนของอวนกับเรืออีกมูมหนึ่งผูกกับทุ่นปล่อยให้อวนลอยไป อวนล้อม มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีทุ่นลอยบนผิวน้ำใช้สำหรับล้อมจับปลาตามชายฝั่ง แห เป็นชื่อเครื่องจับปลาชนิดหนึ่ง ถักเป็นตาข่าย ใช้ทอดแผ่ลงในน้ำแล้วค่อย ๆ ดึงขึ้นมา การทำประมงกุ้งเคยโดยใช้แรงงานคนในการเดินรุนด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า “หวาก” หรือใช้เรือแจวไปดักจับโดยใช้สวิงตัก โดยในช่วงแรกจะทำไว้บริเวณในครัวเรือนและแจกจ่ายในหมู่เครือญาติ นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาในการทำซอ้นปึกเพื่อดักจับกุ้ง การทำซอ้นปึกเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจับกุ้งเคยของชุมชนบ้านห้วยทรัพย์ เป็นภูมิปัญญาที่ใช้เครื่องมือที่

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ไม่ทำลายล้างทรัพยากรและระบบนิเวศ การทำซ็อนปึกทำจากวัสดุธรรมชาติย่อยสลายได้ง่าย ไม่เป็นขยะ ช่วยรักษาพันธุ์สัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ ที่สามารถโต้เข้าออกและลอดทางจากได้ เช่น ลูกปูม้า ลูกปลาตุกทะเล การทำซ็อนปึกได้หายไปจากชุมชนเป็นเวลาร่วม 20 ปี แต่กลับมาฟื้นฟูในช่วงปี พ.ศ. 2550 ผู้คนในชุมชนหันกลับมาสู่ประมงพื้นบ้านแบบดั้งเดิมที่ไม่ทำลายล้างอีกครั้ง

“การทำซ็อนปึกใช้วัสดุจากทางจากมาปึกเป็นรูปตัววีในทะเล บริเวณใกล้ชายฝั่งที่ไม่ลึกมากประมาณ 2 เมตร ความยาวประมาณ 200 เมตรทำเป็นตัววีติดกันประมาณ 2-3 ตัววี ความกว้างของปากตัววีประมาณ 200-300 เมตร และที่ปลายยอดแหลมของตัววีใช้สวิงหรือตาข่ายคอยกขึ้นลงเพื่อดักจับกุ้งตอนน้ำทะเลลงช่วงหัวค่ำหรือหกโมงเย็น ในช่วงหนึ่งเดือนจับได้ประมาณ 10 วัน ในช่วงน้ำลงหรือน้ำตายจับไม่ได้ กุ้งนอน ทั้งนี้ขึ้นกับธรรมชาติและเวลาเดินของกุ้ง”

(สมชาย รักเดช, สัมภาษณ์: 23 พฤษภาคม 2561)

1.3 ภูมิปัญญาประมงพื้นบ้านเกี่ยวกับความเชื่อ ได้แก่ พิธีกรรมไหว้แม่ย่านางเรือ มักจะทำตอนเดือนหกหรือตอนที่จะออกทำมาหากินในทะเลเชื่อกันว่าแม่ย่านางจะช่วยปกปักรักษา ทำให้ปลอดภัย ปราศจากอันตรายทั้งปวง หาปลาได้ คล่องตัวในการทำงาน การอธิษฐานถึงแม่ย่านาง สามารถทำได้โดยกล่าวเชิญมารับเครื่องเซ่นไหว้ แล้วจุดประทัดเป็นอันเสร็จพิธี ความเชื่อที่ปลูกฝังกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ลูกทะเลทุกคนต้องยึดถือปฏิบัติคือ ไม่จับสัตว์น้ำในวันพระ จับแต่ตัวโตได้ขนาดถ้าจับได้ตัวเล็กก็ปล่อยไป จับเท่าที่จำเป็นเพื่อการบริโภคและยังชีพ และจับโดยใช้เครื่องมือธรรมชาติ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ เช่น ใช้มือจับหรือใช้เครื่องมือที่ไม่ทำลายล้าง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ระยะยาวของคนในชุมชนให้ระบบนิเวศมีได้เวลาฟื้นตัวและขยายพันธุ์สัตว์น้ำได้มากขึ้น

1.4 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เนื่องจากบริเวณชุมชนอ่าวบ้านดอนมีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเลจึงมีทรัพยากรธรรมชาติมากมายในพื้นที่ ได้แก่ ป่าชายเลน ชาวประมงพื้นบ้าน มีความรู้เกี่ยวกับป่าชายเลนว่าป่าชายเลนเป็นที่

อนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ทะเล และห่วงโซ่อาหารของสัตว์ทะเล ทำให้ระบบนิเวศสมบูรณ์ และประโยชน์จากป่าชายเลนมีสรรพคุณทางยาสมุนไพร เป็นต้น

“สัตว์ทะเลที่สำคัญ ได้แก่ ปลาตุ๊กทะเล ซึ่งเป็นสัตว์ที่อยู่ในพื้นที่โดยชาวบ้านที่จะออกหากันเป็นประจำ เพื่อนำมาทำอาหารและเอาไปสร้างอาชีพกับคนในหมู่บ้าน โดยปลาตุ๊กทะเลจะชอบอยู่ตามที่มีน้ำลึก ดินเลน ชอบกินไส้เดือนทะเลเป็นอาหาร ฤดูผสมพันธุ์วางไข่ในเดือนกันยายนถึงพฤศจิกายนของทุกปี กุ้งกุลาดำมีหลายพาดขวางตามลำตัว กุ้งกุลาดำชอบกินซากสัตว์ หรือแพลงตอนสัตว์เป็นอาหาร ตอนเล็ก ๆ อาศัยอยู่ในป่าชายเลน พอโตขึ้นมาจึงจะออกไปสู่ทะเลลึก พอถึงวัยเจริญพันธุ์ก็กลับมาขยายพันธุ์ในป่าชายเลนอีก ปูแสมหรือปูเปี้ยวอาศัยอยู่ตามป่าชายเลนโดยขุดรูอยู่ กินซากอินทรีรี่ ซากสัตว์เป็นอาหารเวลาน้ำลงจะอาศัยอยู่ในรู พอน้ำท่วมรูจะขึ้นมาอยู่บนต้นไม้ป่าชายเลนสลับกันไป การจับปูแสมต้องจับเวลาน้ำขึ้นท่วมรู ปูดำ เป็นปูทะเลที่มีขนาดใหญ่กว่าปูแสม ปูดำชอบกินซากพืชซากสัตว์เป็นอาหาร อาศัยอยู่ในรูตามป่าชายเลน จะมีการลอกคราบเมื่อถึงเวลา หอยแครงเป็นหอยที่ชอบอาศัยอยู่ชายฝั่งไม่ลึกเกินไป ชอบอาศัยอยู่ดินเลน หอยแครงชอบอยู่อาศัยในดินเลน ตัวเมียตัวโตกว่าตัวผู้ การจับหอยขึ้นมาโดยใช้กรรมด้วยมือหรือใช้เรือลากตะแกรง หอยแครงจะกินซากอินทรีรี่เป็นอาหาร หอยแครงจะตายในช่วงเดือนที่มีน้ำหลากมีน้ำจืดไหลลงทะเลมาก”

(สง่า ทองศรี, สัมภาษณ์ : 24 กันยายน 2561)

1.5 ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการสังเกตธรรมชาติในการออกทะเล ชาวประมงพื้นบ้านที่อาศัยอยู่ติดกับชายฝั่งทะเลมาตั้งแต่เด็กจนบางคนเป็นผู้สูงวัยที่มีความรู้เกี่ยวกับการออกทะเลมากมาย เช่น การการจดจำแหล่งหาปลาที่ปลาชุกชุม ใช้วิธีการจำดวงดาวและบริเวณรอบ ๆ แหล่งน้ำว่ามีอะไรบ้าง เช่น ภูเขา หรือเกาะต่าง ๆ ชาวประมงก็จะจำสัญลักษณ์เหล่านั้นไว้ เพื่อใช้ในการเดินทางมาหาปลาที่จุดเดิม การดูทิศทางลม เช่น ลมพัดยา คือลมที่พัดในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนพฤศจิกายนของทุกปี ลักษณะของลม

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อำเภอบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ชนิดนี้จะพัดมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ส่งผลให้น้ำทะเลจะมีลักษณะขุ่นข้น ทำให้กุ้งปลา ชุกชุม ลมว่าว เป็นลมที่พัดมาจากทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นลมแรงชาวประมงที่จะ ออกทะเลจะต้องระวัง หรืองดการออกทะเลชั่วคราว

“การสังเกตท้องฟ้า เพราะสีของท้องฟ้าจะเป็นสัญญาณเตือน ให้ชาวประมงตัดสินใจจะออกทะเลหรือไม่ เช่น ท้องฟ้าที่มีสีส้มในช่วงเช้า หมายความว่าอาจจะมีพายุและลมแรงไม่ควรออกทะเล หรือท้องฟ้าเป็น สีแดงในตอนเย็นหรือตอนกลางคืน หมายความว่าพายุนี้เช้าอากาศจะดี ปลอดภัยในการออกทะเล เป็นต้น การสังเกตเกี่ยวกับฤดูกาล น้ำขึ้น น้ำลง คลื่นลม เช่น ให้สังเกตเมฆที่ลอยต่ำเลียบผิวน้ำเป็นสัญญาณบ่งว่า ฝนใกล้ตกชาวประมงควรกลับขึ้นฝั่ง เมื่อออกเรือประมงในทะเลให้ สังเกตท้องฟ้าถ้าเห็นฟ้าแลบคาดว่าอีกไม่นานลมจะตามมาให้เตรียมตัว กลับขึ้นฝั่ง ถ้าต้องการสังเกตพายุเมื่อออกเรือควรดูกิ่งไม้ที่ลอยมาตามน้ำ ถ้ากิ่งไม้ลอยในแนวตั้งเป็นสัญญาณลมด้านทะเลนอกบ่งว่าพายุกำลังมา ควรกลับขึ้นฝั่ง ในการทำประมงช่วงมรสุมควรสังเกตความสูงของคลื่น ถ้าคลื่นสูง 2 - 3 เมตร สามารถออกเรือได้ในช่วงเวลากลางวัน ช่วงฤดูมรสุมชาวประมงจะหาปูได้มากในช่วงน้ำตาย (น้ำนิ่งไม่มีกระแสน้ำ) แต่จะไม่มีกุ้งให้จับมากนัก”

(วันเพ็ญ เกิดสุวรรณ, สัมภาษณ์ : 24 พฤษภาคม 2561)

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลน มีดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากป่าจาก ป่าจากขึ้นอยู่ทั่วไปใน คลองน้ำกร่อยที่มีความเค็มน้อยบริเวณปลายน้ำ มีประโยชน์หลายอย่างใช้ในการยึดดิ่ง ป้องกันหน้าดินพัง ตัดใบอ่อนมาทำใบยาสูบได้ นำใบมาห่อขนม นำมาเย็บจากมุงหลังคาใช้ในครัวเรือนและขาย นำลูกจากมาเชื่อมขายทำขนม นอกจากนำมาแกงได้ ทำน้ำตาลจาก จากงวงจาก และทำน้ำส้มจาก 2) การใช้ประโยชน์จากผักชะคราม ช่วงเก็บเกี่ยวใบชะคราม มาใช้ประโยชน์ในช่วงเดือนสิงหาคมถึงเดือนกันยายน สรรพคุณของผักชะครามช่วยเจริญอาหาร

และใช้เป็นสมุนไพรรักษาแก้อโรคไตได้ นำใบมาใช้แกงกะทิกับปูทะเล ลวกจิ้มน้ำพริก นำมายำ วิธีการนำผักคะน้ามาทำอาหาร ต้องนำผักมาลวกน้ำร้อนก่อน แล้วล้างหลายรอบ ซ้ำ ๆ และนำมาปั่นให้แห้ง ซิมคว่ำหอยดองเค็มหรือยั้ง ถ้าไม่เค็มแล้วสามารถนำมาปรุงอาหารตามเมนูต่าง ๆ ที่ต้องการได้ 3) การใช้ประโยชน์จากต้นสามสิบ สรรพคุณของต้นสามสิบสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งเป็นอาหารและสมุนไพรได้ทุกส่วน ซึ่งใช้ได้ตลอดปี มาดองน้ำผึ้งพอประมาณพอหวานซิมดู ผสมเหล้าขาวในขวดเล็ก สรรพคุณช่วยรักษามดลูก อักเสบ กระชับมดลูกได้ดี ยอดนำมาใช้แกงเลียง แกงกะทิ ลูกนำมาใช้แกงกะทิ 4) การใช้ประโยชน์จากต้นสมอทะเล มีสรรพคุณใช้ทั้งต้นและใบนำมาต้มใช้รักษาอาการคันได้ 5) การใช้ประโยชน์จากต้นขลุ่ยโดย นำใบมาตากแห้งหรือใช้คั่วให้แห้งแล้วนำขงน้ำร้อนเป็นชาใบขลุ่ย สรรพคุณแก้ความดัน เบาหวาน ถ้าต้องการปรุงรสให้หอมใช้ผสมใบเตยหอมได้ 6) การใช้ประโยชน์จากต้นตุ่มทะเล เป็นไม้เนื้อแข็งเมื่อโตเต็มทีนำมาใช้ทำเสาเข็มได้ แต่มีฤทธิ์ทำให้ท้องเสียหรือตาบอดได้ให้หลีกเลี่ยงไม่เข้าใกล้ 7) การใช้ประโยชน์จากต้นสาลี่ยาย มีลักษณะลำต้นเป็นย่าน ใช้แก้คัน แก้หิดได้ 8) การใช้ประโยชน์จากผักบุงทะเล ผักบุงทะเลขึ้นเป็นหย่อม ๆ ดอกสีม่วง มีทุกฤดูกาลใบใช้ทาแก้คันได้ 9) การใช้ประโยชน์จากต้นโกงกาง ใช้เปลือกทำสีย้อมผ้า สังเกตถ้ามีน้ำสีแดงออกมาสามารถนำมาย้อมผ้าได้ 10) การใช้ประโยชน์จากต้นตะบูน ต้นตะบูนมีลักษณะเป็นไม้ยืนต้น ใช้ส่วนที่เป็นลูกผ่าเอาเมล็ดมาใช้เป็นยาแก้งูสวัด (เริม) ผสมน้ำปูนใส และหนามต้นสมอทะเล 11) การใช้ประโยชน์จากต้นฝาด ซึ่งเป็นไม้ยืนต้น เป็นไม้เนื้อแข็งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทำเป็นด้ามขวาน ด้ามพริ้ว ทำโครงหลังคา ไม้เสาหลัก 12) การใช้ประโยชน์จากต้นลำพูลำแพน ใช้ประโยชน์ใช้ส่วนลูก และดอกมาทานกับน้ำพริก หิงห้อยขอบมาอาศัยอยู่ในบริเวณต้นลำพู เป็นที่ขยายพันธุ์ของหิงห้อย 13) การใช้ประโยชน์จากต้นแสม ต้นแสมมี 2 ชนิด คือ แสมดำและแสมขาว มีดอกคล้าย ๆ หัวใจ หิงห้อยขอบอาศัยอยู่มากกว่าต้นลำพู เป็นที่ขยายพันธุ์ของหิงห้อยเช่นกัน 14) การใช้ประโยชน์จากหาวยลึง ลักษณะต้นเป็นไม้เลื้อยมีหนามแหลมบริเวณลำต้น ใบเป็นช่อยาว ลำต้นมีความเหนียวมาก ประโยชน์ใช้แทนเชือกมัดสิ่งของ ใช้เย็บตับจาก มุงหลังคา 15) การใช้ประโยชน์จากต้นปรังทะเล ประโยชน์ใช้แก้ปากขี้ แก้งูสวัด นำหัวยอดอ่อนสับทุบทำลูกประคบ ยาแก้งูสวัดมีส่วนผสมของ หัวปรัง หัวจาก หัววาว นำมาตำให้ละเอียด ผสมน้ำข้าวสารใช้ทาแก้เริม (งูสวัด) และ 16) ภูมิปัญญาในการจัดการป่าชายเลน การดูแล

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อำเภอบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

รักษาป่าชายเลนในอดีตไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าหากจะต้องใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนก็ให้ใช้วิธีรักษาป่าโดยตัดไม้ “หัวโหลง” คือตัดไม้ที่ตายแล้วมาใช้ประโยชน์

3. ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งแบบบูรณาการอย่างยั่งยืน

3.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน จากกรณีศึกษาชุมชนที่เป็นจุดเด่น ได้แก่ ชุมชนบ้านท่าพิกุลร่วมกันกำหนด “เขตอภัยทานป่าชายเลนบ้านท่าพิกุล” และมีกฎกติกา ดังนี้ “ห้ามบุกรุกยึดถือครอบครองพื้นที่ป่าชายเลน ห้ามตัดไม้ทำลายป่า ห้ามทิ้งขยะลงทะเล แม่น้ำลำคลอง ห้ามจับสัตว์น้ำในเขตอภัยทานป่าชายเลน ห้ามปล่อยน้ำเสียลงสู่บริเวณแม่น้ำลำคลอง และการตัดไม้เพื่อใช้ประโยชน์ใช้สอยในชุมชนต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการ”

ชุมชนบ้านครามล่างได้ร่วมกันกำหนดระเบียบชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชายเลนและสัตว์น้ำ โดยกำหนดกฎกติกาการใช้ประโยชน์ 2 หมวด คือ หมวดที่ใช้ในการดูแลทรัพยากรป่าชายเลน และหมวดที่ใช้ในการดูแลทรัพยากรสัตว์น้ำ ดังนี้ หมวดที่ 1 กติกาในการดูแลทรัพยากรป่าชายเลน ผู้ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าชายเลนจะต้องช่วยกันปลูกต้นไม้ตามโอกาสที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง และร่วมกันหวงแหนป่าชายเลนอย่างจริงจัง ห้ามตัดไม้ทุกชนิดในเขตพื้นที่อนุรักษ์อย่างเด็ดขาด ถ้าจำเป็นต้องใช้ไม้ต้องขออนุญาตต่อคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์บ้านครามล่างก่อนและห้ามตัดไม้ไปแปรรูปในเชิงธุรกิจหรือการค้าใด ๆ ทั้งสิ้น ถ้าตัดต้นไม้ 1 ต้น ต้องปลูกทดแทน 10 ต้น ดูแลรักษาเป็นเวลา 2 ปี กรณีตัดจากในเขตที่อนุญาตควรตัดให้ถูกวิธี ถ้าไม่รู้ให้ปรึกษาหารือกับคณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์บ้านครามล่างก่อน ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อทำประโยชน์ส่วนตัว หมวดที่ 2 กติกาในการดูแลทรัพยากรสัตว์น้ำประกอบด้วย ห้ามจับสัตว์น้ำในฤดูวางไข่ เช่น ปูเปี้ยวระหว่างเดือนพฤศจิกายน - เดือนธันวาคมของทุกปี ห้ามจับสัตว์น้ำทุกชนิดในเขตอนุรักษ์ ห้ามใช้เครื่องมือผิดประเภทและผิดกฎหมายในการจับสัตว์น้ำ เช่น อวนรุน อวนลาก ยาเบื่อจับปูเปี้ยวโดยกระป๋อง ระเบิดปลา และอวนขนาดตาถี่ ห้ามจับสัตว์น้ำในวัยอ่อนหรือขนาดเล็ก ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิดในเขตพื้นที่อนุรักษ์

3.2 ชุมชนบ้านท่าพิกุลร่วมกันกำหนด “แนวเขตป้องกันลูกไม้อ่อน” โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านท่าพิกุล ได้มีบทบาทในการขับเคลื่อนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น โดยการร่วมกับชุมชนกำหนดเขต

ทะเลชุมชนด้วยการปักแนวเขตสองแนวเป็นแนวเขตเพื่อป้องกันลูกไม้ป่าชายเลนที่เกิดขึ้นใหม่ไม่ให้โดนทำลาย โดยปักห่างจากฝั่ง 200 เมตร และปักแนวเขตพื้นที่ทะเลชุมชนไว้สำหรับให้ชาวประมงพื้นบ้านได้ออกไปทำมาหากินโดยใช้เครื่องมือที่ไม่ทำลายล้าง พื้นที่ประมาณ 2,000 ไร่ จากนั้นได้ทำกระชังซ้อนลูกกึ่งในเขตพื้นที่ทะเลชุมชน มีกึ่งและสัตว์น้ำอื่น ๆ เข้ามาอาศัยในทะเลชุมชนมากขึ้น

3.3 การอนุรักษ์และฟื้นฟูพันธุ์สัตว์น้ำในพื้นที่นากุ้งร้างป่าชายเลน โดยกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านท่าพิกุลได้สร้างแปลงอนุรักษ์และฟื้นฟูสัตว์น้ำในนากุ้งร้างป่าชายเลนพื้นที่ 300 ไร่ แต่จะใช้อวนกันพื้นที่ประมาณ 4 ไร่ เพื่อเป็นแนวเขตให้ทราบอาณาเขตที่ชัดเจนว่าเป็นแนวเขตอนุรักษ์ฯ ต่อจากนั้นได้ทำการปล่อยพันธุ์ปูเป็ยว ปูทะเลและปลุกป่าชายเลน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับพื้นที่ ทั้งนี้โดยการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานชุมชน และเยาวชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูพื้นที่

“ชุมชนบ้านท่าพิกุลได้ร่วมกันกำหนดกฎกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ทะเลชุมชนและป่าชายเลน โดยเน้นในเรื่องการห้ามใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง เช่น ห้ามจับปูขนาดเล็ก ห้ามเรือประมงขนาดใหญ่ ห้ามเรือลากทุกชนิด ห้ามลอบตาลี ยาเบื่อ ห้ามจับปูเป็ยวไผ่ ตัวเล็กและตัวอ่อน ห้ามล่าสัตว์ในป่าชายเลน ห้ามตัดไม้ในป่าชายเลน โดยการประชาสัมพันธ์และสร้างการเรียนรู้ให้ผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้รับทราบและการเฝ้าระวังในพื้นที่ให้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ทะเลชุมชนและป่าชายเลนภายใต้กฎกติกาที่วางไว้”

(มนูญ คุ้มรักษ์, สัมภาษณ์ : 10 ตุลาคม 2561)

3.4 ภูมิปัญญาในการจัดการทะเลชุมชนของบ้านห้วยทรัพย์ เนื่องจากลักษณะท้องทะเลในพื้นที่ ตำบลลิเล็ด อำเภอพุนพิน มีลักษณะเป็นอ่างกระทะ เนื้อที่ประมาณ 100,000 ไร่ สภาพเป็นดินเลนซึ่งเหมาะกับการเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำหลากหลายชนิด ทำให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งทำมาหากินที่สำคัญของคนในชุมชนและนอกชุมชน ประกอบกับมีนโยบาย Sea Food Bank จากรัฐบาล ทำให้มีการจับจองพื้นที่ทำคอกหอยแครงจาก

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

คนภายนอกชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มที่มีอำนาจและกลุ่มทุนที่ฉุนเฉียวกำลังกันมาจับจองและซื้อพื้นที่คอกหอยของชาวบ้านในพื้นที่ ทำให้การทำประมงพื้นบ้านของคนในชุมชนมีปัญหาก็ไม่สามารถทำมาหากินในทะเลสาบธรรมชาติหน้าบ้านตนเองได้ ทำให้ในปี พ.ศ. 2556 แกนนำชุมชนเข้าทำการยึดพื้นที่ทะเลที่คอกหอยคืนจากคนนอกชุมชน จำนวน 5,000 ไร่ และนำมาจัดสรรให้คนในชุมชนได้ทำประมงพื้นบ้าน ทำช้อนปึกและทำคอกหอย คนละประมาณ 20 - 50 ไร่ และกันพื้นที่ไว้เป็น “ทะเลชุมชน” เป็นพื้นที่สาธารณะให้ผู้คนเข้ามาทำประมงชายฝั่งที่ไม่ผิดกฎหมายได้ และเก็บหอยแครงและผลผลิตจากทะเลขายเป็นรายได้ของชุมชน ภายใต้การดูแลของกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านห้วยทรัพย์ ซึ่งมีสมาชิกปัจจุบัน จำนวน 40 คน

“พื้นที่ทะเลชุมชนเป็นพื้นที่สาธารณะมีพื้นที่ประมาณ 600 ไร่ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเข้าทำการประมงแบบไม่ทำลายล้างทรัพยากร รายได้ที่ได้จากผลผลิตจากทะเลชุมชนในแต่ละปีจัดสรรให้กลุ่มอนุรักษ์ฯ 60 เปอร์เซ็นต์ ให้ชาวบ้านจำนวนกว่า 200 ครอบครัว และครัวเรือนละ 3,000 บาท กรรมการกลุ่มได้นำมาจัดสรรเพื่อสาธารณประโยชน์ เช่น ปรับปรุงถนน สร้างต่อเติมวัดบางบุตร สร้างอาคารที่ทำการท่องเที่ยวชุมชน สร้างท่าเทียบเรือรายได้ไม่แน่นอนบางปีหอยแครงเกิดเยอะก็จะมีรายได้ปีละ 800,000 – 1,000,000 บาท (มีรายได้มา 2 ปี) บางปีหอยไม่เกิดถ้าน้ำไม่ดี”

(ภิรมย์รวาย รักเดช, สัมภาษณ์: 22 พฤษภาคม 2561)

3.5 ภูมิปัญญาในการเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลนบ้านห้วยทรัพย์ พื้นที่ป่าชายเลนทั้งตำบลลีเล็ดบริเวณริมฝั่งทะเลยาว 10 กิโลเมตร ได้มีการอนุรักษ์ไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 เดิมทีพืชหลักได้แก่ ต้นโกงกางและแสม ต่อมาพื้นที่ป่าชายเลนได้ถูกบุกรุกทำลายพื้นที่ป่าชายเลนเหลือน้อยลง เมื่อชุมชนตำบลลีเล็ดได้ปกป้องอนุรักษ์ป่าชายเลน ลุงภิรมย์รวาย รักเดช ร่วมกับชุมชนก็ได้ใช้ภูมิปัญญาในการขยายพื้นที่ป่าชายเลนโดยการนำทางจาก (ใบต้นจาก) ตัดนำมาพันรอบป่าชายเลน เมื่อลูกไม้จากป่าชายเลน เช่น ลูกจาก ลูกโกงกาง ลูกลำพู และลูกแสมในพื้นที่สุกจัดและหล่นลอยมากับกระแสน้ำทะเลที่ขึ้นและลงตลอด น้ำทะเลมักจะพัดพาลูกไม้เหล่านี้ออกสู่ทะเล แต่เมื่อมีทางจากกันไว้ก็ช่วยกันลูกไม้เหล่านี้ให้อยู่ในพื้นที่

ป่าชายเลนและงอกงามอย่างรวดเร็ว จนปัจจุบันมีพื้นที่ป่าชายเลนงอกออกประมาณ 2 ตารางกิโลเมตร (พันกว่าไร่) พืชหลักในพื้นที่ได้แก่ ลำพู แสม ตะบูน ลำพูหิน (เนื้อแข็งสร้างบ้านได้) โกงกาง จาก ลำพูสร้อย (เนื้ออ่อน) ลำแพน เป็นต้น การเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลนจะใช้ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาของพืชหลักในพื้นที่ของระบบนิเวศป่าชายเลนบ้านห้วยทรัพย์ ดังเช่น ต้นลำพูเป็นพืชที่เหมาะสมกับการขยายพันธุ์ขยายพื้นที่ เนื่องจากงอกเร็วเจริญเติบโตเร็วทำให้พื้นที่สูงเร็ว แต่เนื่องจากเป็นไม้เนื้ออ่อน เมื่อโดนคลื่นลมจัดหรือโดนพายุก็จะหักโค่นและตายในหน้ามรสุม แต่ข้อดีของลำพูคือขยายพันธุ์ง่ายและเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็วในพื้นที่ทะเล เมื่อน้ำขึ้นก็สามารถวิ่งเรือบนยอดไม้ได้ ดังนั้นจึงใช้ลำพูเป็นพืชหลักในการขยายพื้นที่ป่าชายเลนได้อย่างรวดเร็วหรือป่าเดินได้ซึ่งมีเพียงแห่งเดียวในประเทศไทย

ผู้นำชุมชนในบ้านห้วยทรัพย์ร่วมกับผู้นำชุมชนในตำบลลิเล็ดทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้บริหารองค์การบริหารส่วนตำบลลิเล็ดได้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากปริมาณสัตว์น้ำที่ลดน้อยลง จึงได้มาประชุมพูดคุยกันเพื่อหาแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้ยั่งยืน โดยเริ่มจากการปักแนวเขตอนุรักษ์ตามแนวโค้งของอ่าวหมู่ที่ 2 บ้านคลองรางมาบรรจบกับหมู่ที่ 4 บ้านห้วยทรัพย์ ระยะทางประมาณ 9.3 กิโลเมตร และมีการตรวจตราเฝ้าระวังจากกลุ่มอาสาสมัครต่าง ๆ ในพื้นที่ การใช้ภูมิปัญญาในการเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลนโดยใช้ทางจากมาปักเขตกันไม้ลูกอ่อนจากป่าชายเลน ทำให้มีป่ารกทะเลอย่างรวดเร็วปีละหลายร้อยไร่ พื้นที่ตรงนี้จึงเรียกว่า “ป่าเดินได้” เมื่อป่ารกทะเลมีพื้นที่ป่าชายเลนเพิ่มขึ้นในชุมชนบ้านห้วยทรัพย์ จากเดิมมีพื้นที่มากกว่า 600 ไร่ เพิ่มจำนวนพื้นที่เป็นมากกว่า 1,430 ไร่ ทำให้ป่าชายเลนสามารถบำบัดน้ำเสียให้เป็นน้ำดีได้ พื้นที่ป่าชายเลนที่เพิ่มขึ้นทำให้มีทรัพยากรสัตว์น้ำเพิ่มขึ้น ระบบนิเวศทางทะเลและชายฝั่งมีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพมากขึ้น ทำให้คนในชุมชนบ้านห้วยทรัพย์เริ่มหันกลับมาใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการทำประมงชายฝั่ง โดยได้บุกเบิกกลับมาทำซอ้นปึกในท้องทะเลอีกครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2550 จนถึงปัจจุบันและมีครอบครัวอื่น ๆ ได้เข้ามาจับจองพื้นที่ทะเลทำซอ้นปึกเพิ่มขึ้นหลายครัวเรือน

3.6 ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าจาก ต้นจากเป็นพืชที่ชอบขึ้นบริเวณริมคลองน้ำกร่อยขึ้นแซมในป่าลำพู จากทะเลมีใบบางไม่แข็งแรงนำมาเย็บทำตับจากจะมีอายุการใช้งานประมาณ 3 ปี จากสวนมีใบหนาแข็งแรง เมื่อนำมาเย็บตับจาก

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

มีอายุการใช้งานประมาณ 7 ปี การขยายพันธุ์จากเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ต้องใช้พันธุ์จากสวนมาปลูกขยายพันธุ์ วิธีขยายพันธุ์หรือการปลูกจากนั้นให้นำลูกจากที่แก่จัดแล้วร่วงลงพื้นดินเริ่มงอกหน่อนำไปปลูกในดินเลนแล้ววางลงบนพื้นเลนแล้วใช้เท้าเหยียบหรือเรียกว่าการถีบจากเพื่อให้ฝังดินแน่นป้องกันการลอยไปกับน้ำทะเลโดยมีระยะห่างประมาณ 1 เมตรต่อต้น ภูมิปัญญาของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากต้นจากสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน เช่น ใช้ใบแก่มากำเย็บเป็นตับจากมุงหลังคา ซึ่งปัจจุบันใช้จากทะเลทั้งหมดหรือชาวบ้านเรียกว่า จากแผ่น (ป่าจาก) ปัจจุบันจากสวนมีน้อยต้องนำมาปลูกขยายพันธุ์ในพื้นที่ว่าง ใบจากครึ่งอ่อนครึ่งแก่ (ใบเพสลาด) นำมาทำใบจากมวนยาสูบ นอกจากนำมาทำน้ำพริกหรือไข่แกง ทำน้ำตาลจาก ลูกจากทำขนมนำมาเชื่อม เป็นต้น ในชุมชนบ้านห้วยทรัพย์มีครัวเรือนที่ใช้ประโยชน์จากป่าจากประมาณ 40 - 50 ครัวเรือน

3.7 ภูมิปัญญาสร้างบ้านปลา (หრაปลา) การสร้างบ้านปลานับเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ใช้วัสดุธรรมชาติมาสร้างเป็นที่อยู่อาศัยของปลา โดยศึกษาธรรมชาติของปลาที่ชอบอยู่ในที่กำบัง เช่น ในโพรง ในรู หรือในบริเวณที่ต้นไม้ตายแล้วกิ่งหักลงมาสมูกัน ในคลองหรือในทะเล การสร้างบ้านปลาก็เลียนแบบธรรมชาติโดยเอาไม้ไผ่มาปักไว้เป็นวงกลมแล้วนำกิ่งไม้มาสมูในวงกลมนั้นให้เป็นที่อยู่อาศัยของปลา ปลาที่ชอบเข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านปลาในคลองมีหลากหลายประเภท เช่น ปลากะพง ปลากระบอก ปลาช่อน ปลาตุ๊กทะเล สำหรับบ้านปลาในทะเลจะมีปลาดุกทะเลที่ชอบมาอาศัยอยู่ การจับปลาใช้อวนมาล้อมบ้านปลาแล้วไปแย่งบ้านปลาให้ปลาดุกใจวิ่งออกมาชนกับอวนหรือแหก็สามารถจับปลาได้ บ้านปลาหลังหนึ่งเคยจับปลาขายได้สูงสุดถึง 10,000 บาท ปัจจุบันในชุมชนได้มีการขยายบ้านปลาเพิ่มเติมในบริเวณริมคลองและในทะเลเพื่อเพิ่มพื้นที่อาศัยของปลาให้มากยิ่งขึ้น

3.8 ภูมิปัญญาในการจัดการหอยแครงอย่างยั่งยืน โดยจะสังเกตว่าถ้ามีหอยกะพงมากในช่วงปีไหน ปีนั้นจะไม่มีหอยแครงมาเกิด วิธีการก็คือกำจัดหอยกะพงออกจากพื้นที่ การเลี้ยงหอยแครงในคอกต้องตรวจสอบดูสภาพน้ำตลอดเวลา ถ้าน้ำจืดหรือเค็มกว่าปกติหอยแครงก็จะตายได้ ถ้าน้ำเค็มให้สังเกตปลาดาวจะเข้ามากินหอยเล็กต้องย้ายหอยขึ้นมาเลี้ยงไว้ในบริเวณน้ำตื้นให้พ้นจากปลาดาวจากระดับน้ำเค็มหรือใช้การขมิมน้ำเค็มดู ถ้าน้ำจืดให้สังเกตจากน้ำในคลองน้ำกร่อย ต้องย้ายที่ลงไปในระดับความเค็มของน้ำที่เหมาะสม บางปีไม่มีหอยแครงเข้ามาเกิดในคอกหอย สาเหตุที่สำคัญส่วนหนึ่งมาจากการใช้ไซ้และใช้สารฟอกขาวในการทำความสะอาดไซ้แล้วล้างในทะเลทำให้น้ำเสีย ส่งผลให้หอยตัวเล็กตาย

ตอนที่ 3 แนวทางการฟื้นฟู สืบสาน และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืน

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและจัดเวทีถอดบทเรียนทั้ง 3 ชุมชน ผ่านการระดมความคิดและเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการพูดคุยและอภิปรายกลุ่ม ได้แนวทางการฟื้นฟู สืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืน ดังนี้

1. การรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ให้กับประชาชนและเยาวชนในพื้นที่ผ่านกลุ่มและเครือข่ายโดยการจัดกิจกรรม เช่น การปลูกป่าชายเลน การตั้งธนาคารปูม้า การทำบ้านปลา ทะเลชุมชน และป่าชายเลนชุมชนเพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลน รวมทั้งการอบรมให้ความรู้แก่เยาวชนในโรงเรียนในพื้นที่ที่ชุมชนรวมกลุ่มทำกิจกรรมอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง

“ชุมชนบ้านห้วยทรัพย์ได้เปิดพื้นที่ให้กลุ่มต่าง ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ป่าชายเลนและพื้นที่ชายฝั่ง ทั้งการศึกษาวิจัย ศึกษาดูงาน ปลูกป่า ทำบ้านปลา ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรชาวบ้าน นักเรียน นักศึกษา ซึ่งที่นี้จัดตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ยินดีที่จะเป็นวิทยากรให้ความรู้และทำกิจกรรมอนุรักษ์แก่ทุกคน อย่างน้อยก็เพื่อได้ปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ให้กับเยาวชน”

(สมชาย รักเดช, สัมภาษณ์: 23 พฤษภาคม 2561)

2. ขยายกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้ครอบคลุมทุกชุมชนชายฝั่งอ่าวบ้านดอน รวมทั้งกำหนดให้ทุกครัวเรือนดูแลทะเลหน้าบ้านของแต่ละครอบครัว ให้สะอาดปราศจากมลพิษทางทะเลและดูแลทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้อุดมสมบูรณ์ ช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศให้เกิดความสมดุลในพื้นที่รอบอ่าวบ้านดอน เพื่อเพิ่มพื้นที่ดูแลหน้าบ้านและป่าชุมชน

“การที่จะทำให้พื้นที่อ่าวบ้านดอนมีทรัพยากรที่สมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของคนสุราษฎร์ได้นั้น ผมคิดว่าควรจะมีความร่วมมือกันทุกครอบครัวและทุกชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่อ่าวบ้านดอนและ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทำมาหากินด้วยอาชีพทำการประมง ต้องมีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์และ
เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายให้ได้จะทำให้มีพลังมากขึ้น”

(ภิรมย์รวย รักเดช, สัมภาษณ์: 22 พฤษภาคม 2561)

3. ขยายเครือข่ายอาสาสมัครพิทักษ์ทะเลให้ครอบคลุมกว้างขวางโดยเชื่อมกลุ่ม
หรือเครือข่ายในพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้ครอบคลุมพื้นที่มากที่สุด เพื่อมีส่วนส่งเสริมการมีส่วนร่วม
ของชุมชนชายฝั่งร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ สำนักงานบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเล
และชายฝั่งที่ 4 (สุราษฎร์ธานี) กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ประชาชนสามารถร่วมใช้
ผลประโยชน์ของทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้อย่างทั่วถึงเป็นธรรม

4. ปรับปรุงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรประมงให้ทันสมัยสอดคล้องกับ
บริบทและสถานการณ์ในปัจจุบัน ควรทำงานเชิงบูรณาการกับหน่วยงานอื่น เช่น สำนักงาน
บริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง และกรมประมง และเป็นไปในทิศทาง
เดียวกัน หนุนเสริมซึ่งกันและกัน ไม่ขัดแย้งกันและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน
รวมทั้งบังคับใช้กฎหมายให้ครอบคลุมทุกระดับไม่เลือกปฏิบัติ

5. วิจัยเชิงปฏิบัติการ วิจัยเชิงทดลองและขยายผลการวิจัยที่ประสบความสำเร็จ
ไปสู่พื้นที่อื่น รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรให้เกิดความยั่งยืน
ทดลองทำการวิจัยอย่างต่อเนื่อง เช่น การขยายผลการทำบ้านปลาแบบใหม่ ๆ การทำแปลงปูเงี้ยว
การทำป่าเลอชุมชน วิจัยเปรียบเทียบรายได้ คุณภาพชีวิต และความมั่นคงทางอาหารก่อน
และหลังการมีป่าเลอชุมชน

“ล้าพังการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเดียวก็น่าจะไม่เกิด
แนวคิดใหม่ ๆ ผมว่าควรนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปทดลองวิจัยหาวิธีคิดที่
แตกต่างออกไปบ้าง เพื่อจะได้เกิดผลดี เช่น การทำบ้านปลาน่าจะทดลอง
หารูปแบบใหม่ ๆ บ้าง จากการทำที่เคยร่วมทำวิจัยกับ สกว.ทำให้เกิด
ความคิดใหม่ ๆ ในการทำวิจัยซึ่งอยากให้หน่วยงานหรือมหาวิทยาลัยใน
ท้องถิ่นให้การสนับสนุนในการทำวิจัยท้องถิ่นร่วมกับชุมชน”

(มนูญ คัมภีร์, สัมภาษณ์: 10 ตุลาคม 2561)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและแนวทางการฟื้นฟู สืบสาน และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืน พบว่าชุมชนรอบพื้นที่อ่าวบ้านดอนตั้งแต่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน มีวิถีชีวิตที่ผูกพันและพึ่งพิงกับระบบนิเวศอ่าวบ้านดอนมายาวนาน ต้องพึ่งพิงอาศัยฐานทรัพยากรในท้องทะเลและในป่าชายเลนเพื่อยังชีพเลี้ยงปากท้อง จึงสังสมภูมิปัญญาในการใช้ชีวิตที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมแห่งป่าชายเลนและท้องทะเลที่ไม่แตกต่างกันในแต่ละชุมชนในพื้นที่รอบอ่าวบ้านดอน ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอ่าวบ้านดอนในเชิงอนุรักษ์ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชุมชนที่สัมพันธ์กับการรักษาระบบนิเวศและทรัพยากรอย่างยั่งยืน เช่น ภูมิปัญญาประมงพื้นบ้านในการจับสัตว์น้ำแบบอนุรักษ์ และภูมิปัญญาในการจัดการป่าชายเลน เป็นต้น ส่วนภูมิปัญญาเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนในด้านต่าง ๆ นั้น ชุมชนบริเวณอ่าวบ้านดอนได้นำใช้ประโยชน์ในด้านเป็นอาหาร ประโยชน์ด้านสมุนไพร และนำมาใช้ประโยชน์อื่น ๆ ทั่วไปในวิถีชุมชนสำหรับภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นทั้งภูมิปัญญาเก่าและผสมผสานกับภูมิปัญญาใหม่ เกิดเป็นนวัตกรรมใหม่ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรอ่าวบ้านดอนอย่างยั่งยืน ได้แก่ ภูมิปัญญาประมงพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ ภูมิปัญญาด้านสิทธิชุมชนในการจัดพื้นที่ทะเลเป็น “ทะเลชุมชน” ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์และขยายพันธุ์ปลาด้วยการกำหนดเป็น “เขตอภัยทานป่าชายเลน” ภูมิปัญญาด้านการขยายพื้นที่ป่าชายเลนโดยปักแนวเขตป้องกันลูกไม้อ่อน หรือการเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลน “ป่าเดินได้” ภูมิปัญญาในการบริหารจัดการร่วมกันในชุมชนด้วยการกำหนดระเบียบชุมชนในการอนุรักษ์ป่าชายเลนและสัตว์น้ำ และกำหนดกติกาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ทะเลชุมชนและป่าชายเลน แนวทางการฟื้นฟู สืบสานและต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรพื้นที่อ่าวบ้านดอนอย่างยั่งยืนด้วยการรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์โดยผ่านกิจกรรมทางด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น กิจกรรมการทำบ้านปลา การขยายเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งให้ครอบคลุมพื้นที่ การขยายเครือข่ายอาสาสมัครพิทักษ์ทะเลให้เต็มพื้นที่อ่าวบ้านดอน วิจัยเชิงปฏิบัติการหรือเชิงทดลองเพื่อขยายผลต่อยอดด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาเป็นนวัตกรรม จัดเวทีตรวจสอบ ทบทวนกฎหมายเกี่ยวกับ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทรัพยากรประมงเพื่อแก้ไข ปรับปรุงให้สอดคล้องกับบริบทและสถานการณ์ปัจจุบัน การจัด พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ การจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เพื่อสืบสานและเผยแพร่ต่อไป

ผลการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับสมบูรณ ธรรมลังกา (2556, น. 58) ได้ศึกษา วิจัยรูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานใน จังหวัดเชียงราย ผลการวิจัยพบว่าในบริบททางด้านสังคมของชุมชนที่เข้มแข็งในจังหวัด เชียงรายเป็นสังคมแบบเครือญาติมีโครงสร้างทางสังคมเป็นทั้งแนวราบและแนวตั้งทาง ด้านการเมืองมีการกระจายอำนาจแบ่งการปกครองชุมชนเป็นหมวดหรือคุ้มชุมชนทาง ด้านวัฒนธรรมชุมชน มีวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมที่สืบทอดมาจาก บรรพบุรุษและทางด้านเศรษฐกิจมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์เป็นต้นทุนในการผลิต มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิตการจำหน่ายผลผลิตเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจของชุมชนการใช้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในจังหวัดเชียงราย เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านผู้นำชุมชนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงส่วนปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของ ชุมชนมีปัจจัยสำคัญคือกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนระบบเครือข่ายระบบความสัมพันธ์ ในชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของ ชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานได้ใช้ปัจจัยเหล่านี้มากำหนดรูปแบบการเสริมสร้าง ความเข้มแข็งของชุมชนและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชน สอดคล้องกับผลการศึกษา ของกรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (2551, น. 2 - 3) ได้ศึกษาวิจัยฐานความรู้และ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน การศึกษานี้ได้ดำเนินการรวบรวมวิเคราะห์ และสังเคราะห์องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลนซึ่งส่วนใหญ่เป็น ความรู้แบบแฝงเร้นอยู่กับบุคคลชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ ให้เป็นความรู้ที่ชัดเจน มีการบันทึกและจัดระบบให้เป็นหมวดหมู่พร้อมที่จะเผยแพร่และนำไปประยุกต์ใช้ต่อไป จากการศึกษาพบว่า การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลนได้มีการรับเอา ความรู้ใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาผสมผสานมากขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางอย่างเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น การใช้หลักศาสนาสร้างจิตสำนึกในการรักษาป่าชายเลน การจัดการสวนป่าชายเลน การป้องกันกีดต๊ะและพังทลายของชายฝั่ง เป็นต้น การที่ภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละเรื่อง

ยังคงมีการนำไปใช้มีผลทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นได้คงอยู่และมีสืบทอดกันต่อไป ผลจากการศึกษานี้ได้จัดหมวดหมู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป้าชายเลน ซึ่งเป็นทั้งความรู้ ความเชื่อและวิถีการปฏิบัติออกเป็น 4 หมวด ได้แก่ 1) องค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องระบบนิเวศป่าชายเลน 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการฟื้นฟูและรักษาป่าชายเลน 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าชายเลน และ 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชนเพื่อการจัดการป่าชายเลนโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ละหมวดหมู่จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ได้มีการหยิบยกเอาองค์ความรู้ท้องถิ่นเรื่องระบบนิเวศป่าชายเลนไปใช้เพื่อการฟื้นฟูและการรักษาป่าชายเลนรวมถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชายเลนให้มีความยั่งยืน สำหรับการพัฒนาากลุ่มและองค์กรชุมชนนั้นก็ได้นำเอาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นทุกเรื่องไปใช้อย่างผสมผสานกันและมักมีการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนอื่นและหน่วยงานภายนอกอยู่เสมอ การส่งเสริมให้มีการพัฒนากลุ่มและองค์กรชุมชน เพื่อการจัดการป่าชายเลนเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลนได้มีการสืบทอดต่อไป แม้การก่อเกิดของกลุ่มและองค์กรชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาส่วนใหญ่ก่อตัวขึ้นจากแรงกดดันของปัญหาภายนอกก็ตามแต่การสร้างตระหนักรู้แก่ชุมชนให้เห็นถึงประโยชน์จากการจัดการป่าชายเลนและเข้าใจถึงผลกระทบหากไม่มีการจัดการที่ถูกต้อง

สรุปผลจากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี จะเห็นได้ถึงบริบทของชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่ต้องอาศัยฐานทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งในการดำรงชีพ โดยใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนสืบทอดกันมาในการประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายล้างทรัพยากรและระบบนิเวศ แต่ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาที่เน้นแต่การพัฒนาด้านเศรษฐกิจโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งคุณภาพชีวิตของประชาชนในอ่าวบ้านดอน ดังนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อ่าวบ้านดอนให้เกิดความยั่งยืนจึงต้องหารูปแบบหรือวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ในเชิงวิชาการแบบใหม่ผนวกกับภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเพื่อแก้ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรอ่าวบ้านดอนในภาพรวมได้ เช่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเพิ่มพื้นที่ป่าชายเลนของบ้านท่าพิกุลและบ้านห้วยทรัพย์ การที่แต่ละชุมชนออกกฎกติกาในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง สามารถแก้ปัญหาและเพิ่มพื้นที่

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในพื้นที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ป่าชายเลนที่ถูกทำลายในพื้นที่และช่วยป้องกันการใช้เครื่องมือประมงผิดกฎหมายในส่วนของประมงพื้นบ้านได้อย่างเป็นรูปธรรม การกำหนดพื้นที่เป็นทะเลชุมชนของบ้านห้วยทรัพย์สามารถป้องกันการปักเขตพื้นที่ทำทะเลคอกหอยของกลุ่มทุนได้ส่วนหนึ่ง การใช้กระบวนการวิจัยท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วม การผลักดันให้ใช้กฎหมายอย่างเข้มข้นในทางปฏิบัติ การรวมตัวเป็นกลุ่มและเครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรอ่าวบ้านดอนในการขับเคลื่อนขบวนการอนุรักษ์อย่างเป็นระบบและมีพลังจะช่วยให้ทรัพยากรอ่าวบ้านดอนเกิดความยั่งยืนในอนาคต

รายการอ้างอิง

- กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง. (2551). *โครงการวิจัยฐานความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชายเลน*. กรุงเทพฯ: แสงสว่างเวิลด์เพรส.
- ชาย โปธิสิตา. (2550). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทวีศักดิ์ สุขรัตน์. (2551). *โครงการการสังเคราะห์ภาพรวมอ่าวบ้านดอน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- เพ็ญญา สวนทอง. (2562). นิเวศวิทยาการเมืองของการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพามหาวิทยาลัยบูรพา*. 7(2), 106.
- สมบูรณ์ ธรรมลังกา. (2556). รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในจังหวัดเชียงราย. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*. 15(2), 58.
- อนัญญา เจริญพรนิพัทธ์. (2553). *การประเมินศักยภาพเชิงลึกของอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยใช้แบบจำลองทางคณิตศาสตร์เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

บุคลากรกรม

ภิรมย์รวย รักเดช (ผู้ให้สัมภาษณ์) ภมรรัตน์ สุธรรม (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านห้วยทรัพย์ หมู่ที่ 4 ตำบลลีเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2561.

มนูญ คัมภีร์ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ภมรรัตน์ สุธรรม (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านท่าพิกุล หมู่ที่ 5 ตำบลท่าฉาง อำเภотаฉาง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2561.

วันเพ็ญ เกิดสุวรรณ (ผู้ให้สัมภาษณ์) ภมรรัตน์ สุธรรม (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านครามล่าง หมู่ที่ 2 ตำบลชลคราม อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2561.

สง่า ทองศรี (ผู้ให้สัมภาษณ์) ภมรรัตน์ สุธรรม (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านครามล่าง หมู่ที่ 2 ตำบลชลคราม อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 24 กันยายน 2561.

สมชาย รักเดช (ผู้ให้สัมภาษณ์) ภมรรัตน์ สุธรรม (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านห้วยทรัพย์ หมู่ที่ 4 ตำบลลีเล็ด อำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2561.

อารี สมภักดี (ผู้ให้สัมภาษณ์) ภมรรัตน์ สุธรรม (ผู้สัมภาษณ์). ณ บ้านท่าพิกุล หมู่ที่ 5 ตำบลท่าฉาง อำเภотаฉาง จังหวัดสุราษฎร์ธานี. เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2561.

Received: November 26, 2019

Revised: May 25, 2021

Accepted: November 19, 2021